

УДК 374.5

ДІАГНОСТИКА І ПРОФІЛАКТИКА ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

І. І. Парфанович

DIAGNOSTICS AND PREVENTION OF BEHAVIORAL DEVIATIONS IN THE ACTIVITIES OF THE SCIENTIFIC RESEARCH LABORATORY

I. I. Parfanovych

Необхідність пошуку і розробки ефективних шляхів діагностики і профілактики поведінкових девіацій визначають необхідність актуалізації роботи науково-дослідних лабораторій. Діяльність таких структур зумовлена функціонуванням соціальної структури, на базі якої вона створена, власним положенням та суспільними ресурсами й запитами. Для організації проведення дослідження, освоєння і впровадження наукових розробок лабораторія використовує власну базу, а також працює у різних закладах, установах, організаціях з огляду на специфіку предмету дослідження. Цілеспрямована діяльність науково-дослідної лабораторії у вищих навчальних закладах на основі програмного забезпечення дозволяє передбачити форми і методи роботи, взаємодії з іншими соціальними структурами, умови, витрати й перспективи досліджень. Метою статті є розкриття та оцінка у виконанні завдань і можливостей науково-дослідної лабораторії діагностики і профілактики девіантної поведінки як структурної одиниці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Лабораторія здійснює авторський нагляд за пошуком та впровадженням закінчених наукових досліджень, науково-методичних розробок, науковий взаємообмін, науково-творчу співпрацю із навчальними закладами, науково-дослідними установами, структурами соціальної сфери держави, регіону, населеного пункту з питань, що стосуються діагностики і профілактики девіантної поведінки індивідів. Шляхами вирішення поставлених перед лабораторією завдань є визначення: по-перше, напрямів наукового дослідження проблеми поведінкових девіацій та перелік діагностичних методів і адаптованих та/чи розроблених методик для визначення детермінант девіантної поведінки; по-друге, вироблення технологій профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи за видами поведінкових девіацій з урахування диференціації підходів, форм і методів роботи. Результативність допомагає визначити експертна оцінка з визначення ефективності форм і методів діагностичної та профілактичної роботи. Дослідження інновацій, підходів до попередження окремих видів девіантної поведінки дає можливість окреслити перспективи в діяльності науково-дослідних лабораторій, зокрема щодо впровадження у вітчизняну практику зарубіжних підходів до діагностики і профілактики поведінкових девіацій індивідів.

Ключові слова: девіантна поведінка; діагностика; профілактика; науково-дослідна лабораторія; діагностико-профілактичний інструментарій.

The need to find and develop effective ways of diagnosing and preventing behavioral deviations determines the need to update the work of research laboratories. The activity of such structures is determined by the functioning of the social structure on the basis of which it was created,

its own position and social opportunities, resources and requests. For the organization of research, development and implementation of scientific developments, the laboratory uses its own base, and also works in various establishments, institutions, and organizations in view of the specifics of the research subject. Purposeful activity of the research laboratory is possible on the basis of software, on the basis of which the forms and methods of work, social structures of interaction, conditions, costs and perspectives of research are provided. The laboratory carries out author supervision over the search and implementation of completed scientific research, scientific and methodological developments, scientific mutual exchange, scientific and creative cooperation with educational institutions, scientific research institutions, structures of the social sphere of the state, region, settlement, foreign countries on issues related to diagnosis and prevention of negative forms of deviant behavior of individuals. The purpose of the article is to reveal the assessment of the tasks and capabilities of the research laboratory for the diagnosis and prevention of deviant behavior as a structural unit of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. The ways of solving the tasks set before the laboratory are the determination of: first, directions of scientific research into the problem of behavioral deviations and a list of diagnostic methods and adapted and/or developed methods for determining the determinants of deviant behavior; secondly, the development of technologies for preventive and corrective and rehabilitation work by types of behavioral deviations, taking into account the differentiation of approaches, forms and methods of work. The effectiveness of the work is determined by an expert assessment of the effectiveness of the forms and methods of diagnostic and preventive work. The study of innovations, approaches to the prevention of certain types of deviant behavior makes it possible to outline perspectives in the activity of research laboratories, in particular, regarding the implementation of foreign approaches to the diagnosis and prevention of behavioral deviations of individuals.

Keywords: deviant behavior; diagnostics; prevention; research laboratory; diagnostic and preventive tools.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Спостерігається зростання показників видових проявів девіантної поведінки. Це свідчить про необхідність організації ефективної діагностики і профілактики негативних проявів (Парфанович, 2014), а також потребу актуалізації діагностичної, профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи соціальних інститутів і структур, зокрема науково-дослідних лабораторій.

Науково-дослідна лабораторія створюється на базі університету з метою залучення викладацького складу, аспірантів, магістрантів і студентів вузу, працівників органів об'єднаних територіальних громад, державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, соціальних служб, громадських, благодійних і релігійних організацій до вивчення проблем з метою їх попередження й подолання, презентації наукового доробку на міжнародному, державному, регіональному і місцевому рівнях. Як правило, науково-дослідна лабораторія є підрозділом університету, працює відповідно до затвердженого вченою радою положення про такий тип структури та на основі статуту університету. Наукова, навчально-наукова та громадська діяльність лабораторії здійснюється за планами, затвердженими науково-технічною радою університету, а контроль та оцінка діяльності лабораторії проводиться ректором університету (Парфанович, 2014):

- за результатами завершених науково-дослідних робіт здійснюється захист дисертацій, магістерських, дипломних, курсових робіт, індивідуальних навчально-дослідних завдань;

- у лабораторії готуються до друку і видаються монографії, навчальні та навчально-методичні посібники й інші науково-творчі матеріали, ведеться підготовка студентських наукових і творчих робіт для подальшої участі у конкурсах, олімпіадах, конференціях;

- результати виконання науково-дослідних робіт відображаються у щорічному звіті наукового керівника лабораторії, заслуховуються і обговорюються на виробничих нарадах за участю проректора з наукової роботи університету;

- основними завданнями лабораторії є: діагностика детермінант і передумов негативних форм девіантної поведінки індивідів; вивчення психолого-педагогічних, вікових, статевих, біологічних особливостей осіб з проявами поведінкових девіацій; визначення гендерних і статево рольових відмінностей механізму виникнення, формування і ускладнення поведінкових девіацій в онтогенетичному розвитку особи; дослідження шляхів попередження і подолання поведінкових девіацій у контексті їх успішності й ефективності; визначення оптимальних шляхів взаємодії соціальних інститутів, відповідальних за попередження і подолання девіацій у поведінці індивідів; упровадження результатів дослідження у навчально-виховний процес вузу, а також у практичну діяльність соціальних інститутів; удосконалення підготовки фахівців до діагностики і профілактики девіантної поведінки згідно завдань фахової діяльності; налагодження співпраці з іншими вузами, науковими закладами, науково-дослідними центрами, установами, організаціями, соціальними службами шляхом координації діагностично-профілактичної діяльності, організації спеціальних заходів роботи, спільних наукових досліджень.

Для організації проведення дослідження, освоєння і впровадження наукових розробок лабораторія використовує власну базу, а також працює у різних закладах, установах, організаціях з огляду на специфіку предмету дослідження. Тобто, науково-дослідна лабораторія може бути й ефективно функціонує, якщо вона перебуває у зв'язку з громадськістю, іншими соціальними структурами. А основне – якщо вчасно реагує на суспільні виклики і вимоги. Це забезпечить її активну і ефективну діяльність. Саме діяльністю лабораторій виробляються перспективні напрями наукових досліджень і здійснюється оцінка ефективності окремих напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Профілюючий та координуючий центр вивчення соціальних відхилень за рубежом за темою дослідження – Комітет соціології девіантної поведінки і соціального контролю, що функціонує у межах Міжнародної соціологічної асоціації.

Визначено динаміку змін у науці, техніці, соціально-культурному та економічному житті. Зазначено, що така ситуація породжує нове «рефлексивне суспільство», в умовах якого діяльність людини стає нелінійною, хаотичною, а

також інноваційною. Розуміння динаміки складного світу та його систем стимулює нові підходи. Допомогає комплексне мислення, та шляхи його активного впровадження у наукові дослідження. З огляду на таку позицію комплексність обстеження суспільних явищ і процесів є базовою основою появи інновацій, нових знань і обстежень (Hubersky, Zhylynska, 2021). Згідно такої позиції, комплексність повинна бути базовим принципом і діяльності лабораторій з метою охопити всі сфери, дотичні до дослідження.

Приділено велику увагу визначенню концептуальних основ дослідження. Це основа, що показує зв'язки, контексти і це формує дослідницьку ситуацію, обстановку і, відповідно, дослідження явищ у такій обстановці. Зокрема, піднято питання проблем, з якими стикаються дослідники, під час застосування концептуальних рамок у своїх дослідженнях. Результати показують, що дослідники дуже часто не розуміють концептуальних основ, їм не вистачає чіткого та цілісного розуміння взаємозв'язків між поняттями всього процесу дослідження. Натомість вони концентруються на методах дослідження. Дослідження пропонує структуру, що може загалом покращити ефективне представлення методології дослідження на всіх академічних рівнях (студенти, аспіранти та ін.) (Muchanga, Chalawila, 2022). На основі цього твердження системність – також один із базових принципів діяльності науково-дослідних лабораторій.

Виділено окремі підходи до попередження різних видів поведінкових девіацій загалом у світі. Пропагуються позиції покращення профілактики: шляхом посилення диференційованого підходу з урахуванням соціально-психологічних характеристик, ступеня соціально-педагогічної занедбаності; комплексна організація профілактики, посилення взаємодії суспільних інститутів; врахування соціальних, соціально-педагогічних умов здійснення профілактики, взаємозв'язку теорії і практики; організація позитивного впливу неформального оточення; здійснення групової роботи; посилення профілактики у межах формального колективу; визначення виду поведінкових девіацій, соціального становища психологічного самопочуття індивіда (Парфанович, 2009, 2011, 2014). Ці підходи не суперечать, а вимагають урахування концептуальних положень (Hubersky, Zhylynska, 2021), системності й динаміки суспільного розвитку (Muchanga, Chalawila, 2022).

Формулювання цілей / завдань статті. Лабораторія здійснює авторський нагляд за пошуком та впровадженням закінчених наукових досліджень, науково-методичних розробок, науковий взаємообмін, науково-творчу співпрацю із навчальними закладами, науково-дослідними установами, структурами соціальної сфери держави, регіону, населеного пункту з питань, що стосуються діагностики і профілактики девіантної поведінки індивідів. З огляду на викладене щодо мети створення, специфіки змісту діяльності науково-дослідних лабораторій, **метою статті** є аналіз та розкриття завдань і можливостей цієї структурної одиниці університету з питань діагностики і профілактики девіантної поведінки. В основу аналізу взято науково-дослідну лабораторію діагностики і профілактики девіантної поведінки, що створена на базі

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Виклад основного матеріалу статті. Положенням про науково-дослідну лабораторію діагностики і профілактики девіантної поведінки охоплено блоки: загальні положення діяльності; основні завдання, особливості організації діяльності, матеріальне забезпечення роботи, звітність про діяльність. Лабораторія комплектується спеціалістами, які мають необхідні знання та досвід і здатні виконувати обов'язки, покладені на них згідно положення.

Вихідні позиції в діяльності лабораторії діагностики і профілактики девіантної поведінки визначаються (Парфанович, 2014): *діагностикою* як комплексним застосуванням методів, методик, діагностичного інструментарію, спрямованих на вивчення, дослідження й аналіз характеру соціально-педагогічної проблеми; *профілактикою девіантної поведінки* (попередження, запобігання) як цілеспрямованим процесом організації і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-психологічного розвитку і життєдіяльності індивідів, попередження девіацій в їхній поведінці.

Перший блок діяльності лабораторії – **діагностичний**, напрями якого сформовано на Рис. 1. Аналіз цих змістових компонентів діагностичного процесу, здійснюваного лабораторією, представлено і у Таблиці 2.

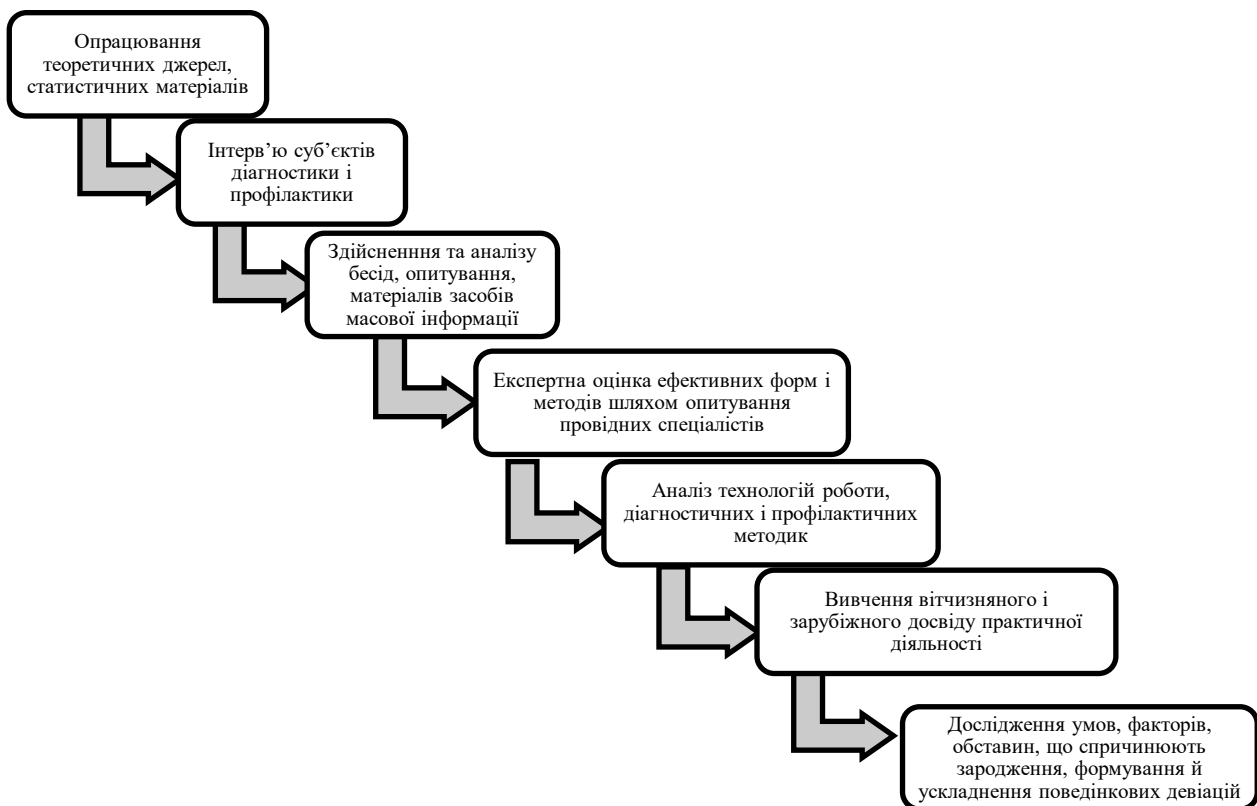


Рис. 1. Напрями діагностичного дослідження проблеми поведінкових девіацій

Перелік напрямів комплексу діагностичних методик для визначення детермінант девіантної поведінки такий: соціально-педагогічний; психологічний; психолого-педагогічний; діагностика окремих видів девіантної поведінки; документація діагнозу (Табл. 1). Досліджено актуальність, проаналізовано статистичні показники і визначено ефективні форми і методи, підходи та методики, які стосуються діагностування девіантної поведінки (Парфанович, 2009, 2014), що представлено у Табл. 1.

Таблиця 1.

**Напрями і перелік діагностичних методів і методик
 для визначення детермінант девіантної поведінки**

№ з/п	Напрями комплексу діагностичних методик для визначення детермінант девіантної поведінки
1.	Соціально-педагогічний напрям. «Графічний запис стану вихованості»; «Шкала духовності»; «Первинна діагностика і виявлення дітей «групи ризику»; «Виявлення важковиховуваності учня»; «Виявлення схильності до ризику»; «Встановлення рівня готовності до самовиховання»; «Питальник на визначення механізмів захисту».
2.	Психологічний напрям. «Характерологічний питальник на визначення акцентуацій характеру»; «Визначення рівня тривожності»; «Діагностика особистісної тривожності»; «Самооцінка станів тривожності, фрустрації, агресивності й ригідності»; «Визначення стану соціально-психологічного самопочуття»; «Визначення ступеня виразності депресії»; «Діагностика характеру соціальних зв'язків особистості»; «Діагностика самооцінки і впевненості в собі у критичних ситуаціях»; «Визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію»; «Складання казки чи фантастичної розповіді для діагностики»; Діагностика соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивацій і і потреб».
3.	Психолого-педагогічний. Метод «Незакінчені речення»; «Виявлення відчуття самотності або рівня соціальної самотності особи»; «Діагностика соціально-психологічної адаптації»; «Виявлення емоційних бар'єрів спілкування»; «Визначення взаємин у сім'ї»; «Визначення типів неадекватного сімейного виховання»; «Дитячий особистісний питальник на виявлення структури шкільної дезадаптації»; «Визначення позитивних і негативних емоцій у ставленні до школи»; Графічний тест «Малюнок класу»; «Методика емоційно-кольорової аналогії»; Методика «Сприйняття індивідом групи»; «Соціометрія»; «Діагностика міжособистісних стосунків».
4.	Діагностика видів девіантної поведінки. «Визначення рівня сформованості сексуальної культури»; «Виявлення суїцидального ризику в дітей»; «Питальник суїцидальної поведінки»; «Визначення ранньої алкогольної залежності»; «Діагностика рівня схильності до наркозалежності»; «Діагностика показників і форм агресії»; «Фрайбурзький особистісний питальник ФРІ».
5.	Документація діагнозу. «Індивідуальна карта супроводження сім'ї»; «Карта сімейного мікроклімату»; «Шкала помилковості у вихованні»; «Матриця визначення узагальненого показника соціального добробуту сім'ї як інституту виховання»; «Карта обліку профілактичної роботи у школі»; «Визначення узагальненого показника соціального благополуччя дитини».

Другий напрям діяльності науково-дослідної лабораторії – **профілактичний та/або корекційно-реабілітаційний**, що відповідно передбачають або попередження й запобігання виникнення, або подолання проблеми, пов'язаних з девіантною поведінкою. Тобто, сам напрям містить дихотомічне роздвоєння. Адже попередження й подолання девіантної поведінки за свою сутністю – різні технологічні процеси з охоплення різних принципів, форм і методів, етапів роботи.

Розроблено технології профілактики та корекційно-реабілітаційної роботи з проблем:

- соціального сирітства;
- дисфункційних, неблагополучних сімей;
- неформальних груп і об'єднань;
- фізичного, психологічного, економічного, сексуального насильства;
- формування знань, умінь та навичок соціально-психологічного захисту.

Перелік технологій профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи за видами поведінкових девіацій представлено на Рис. 2.



Асоціальна, аморальна поведінка	<p>• Профілактика//Корекція і реабілітація:</p> <p>• лихослів'я, агресії, бродяжництва, легковажності, проституції, статево рольових порушень</p>
<u>Аутоагресивна</u> поведінка	<p>• Профілактика//Корекція і реабілітація: <u>тютюнопаління</u>, вживання спиртних напоїв, алкоголізму, токсикоманії, <u>інтернет-залежності (адикцій)</u>, <u>суїцидальної</u> та <u>парасуїцидальної</u> поведінки</p>
Протиправна, <u>делінквентна</u> поведінка	<p>• Профілактика: <u>відхилень у розвитку та дій</u>, що підлягають адміністративному покаранню//</p> <p>• Корекція і реабілітація: відхилень у розвитку, що лежать в основі вчинків кримінального характеру</p>

Рис. 2. Перелік технологій профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи за видами поведінкових девіацій (Парфанович, 2014)

Як висновок практики здійснення діагностико-профілактичної роботи лабораторією, її доцільно здійснювати комплексним забезпеченням або ж розробкою програм діяльності:

– лабораторією розроблена і реалізована регіональна програма «*Діагностика і профілактика девіантної поведінки дівчат шкільного віку*» (Тернопільська область, 2009 – 2010 рр.), пізніше програму поширено на інші регіони держави; науково-дослідною лабораторією на основі наукового аналізу інформації адаптовано й розроблено діагностичний інструментарій, зроблено підбір профілактичного інструментарію для попередження і подолання девіантної поведінки дівчат;

– розроблено теоретико-методичні основи, визначено умови та особливості впровадження *Програми профілактики сімейного насильства серед молодих пар* на регіональному рівні; програму також упроваджено у діяльність інших областей України; програмне забезпечення реалізовано у межах профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи з сімейного насильства згідно діючого законодавства й нормативно-правових положень.

Для висвітлення, пропаганди, впровадження результатів досліджень члени лабораторії: беруть участь у конференціях, круглих столах, наукових семінарах, робочих нарадах за участю інших наукових лабораторій, ділових партнерів з виконання проєктів, програм; проводять виїзні лабораторії у навчальних закладах, соціальних службах, громадських, благодійних, релігійних організаціях; висвітлюють результати роботи в періодичній пресі; здійснюють діагностично-профілактичну роботу з особами девіантної поведінки, їх сім'ями, мікросоціальних оточенням за місцем проживання, навчання, праці.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Дослідження інновацій, підходів до попередження видів девіантної поведінки, представлених вище (Парфанович, 2009, 2014; Hubersky, Zhylynska, 2021; Muchanga, Chalawila, 2022), дає можливість окреслити такі перспективи для практики нашого суспільного життя: підвищення рівня соціального, соціально-педагогічного захисту індивідів; здійснення комплексної профілактичної роботи з особами девіантної поведінки соціальними працівниками, педагогами, психологами, іншими фахівцями; покращення організації роботи з сім'єю, постійна чи тимчасова заміна батьків за сприянням соціальних структур; посилення уваги до дозвілля і розвиток сфери дозвілля як передумови успішної профілактики поведінкових девіацій; підвищення комунікативної культури індивідів; посилення соціального контролю та регулятивного компонента в профілактиці поведінкових девіацій; підвищення академічних і соціальних навиків суб'єктів профілактики; врахування психоемоційного самопочуття особи, її медико-біологічного стану; оцінювання поведінки особи; об'єднання зусиль спеціалістів різного профілю.

За наслідками і результатами проведеної роботи в межах реалізації програм, працівниками лабораторії проведено експертну оцінку з визначення ефективності форм і методів діагностичної, профілактичної, корекційно-реабілітаційної роботи. Так, працівникам лабораторії (7 науковцям і дослідникам: 2 – доктори педагогічних наук, 3 – кандидати педагогічних наук, 1 – аспірант спеціальності соціальна робота, 2 – студенти за фахом соціальна робота) запропоновано оцінити форми діагностичної роботи (Рис 1) за

5-тибальною системою. Результати середнього арифметичного оцінювання представлено у Табл. 2. Для усунення суб'єктивності оцінок таке ж прохання було і до партнерів лабораторії (згідно укладених угод). Результати також наведено у Табл. 2.

Таблиця 2

Експертна оцінка з визначення ефективності форм і методів діагностичної та профілактичної роботи

№ з/п	Напрями наукового дослідження	Оцінка за 5-бальною системою		Рейтинг напряму в загальному аналізі	
		Працівниками лабораторії	Партнерами лабораторії	Працівниками лабораторії	Партнерами лабораторії
1.	Опрацювання теоретичних джерел, статистичних матеріалів	2,7	—	7	—
2.	Інтерв'ю суб'єктів діагностики і профілактики, осіб девіантної поведінки	3,5	3,8	6	3
3	Здійснення аналізу ситуацій, бесід, опитування, матеріалів засобів масової інформації	3,8	4,0	5	2
4.	Експертна оцінка ефективних форм і методів профілактики шляхом опитування провідних спеціалістів	4,2	3,8	4	3
5.	Аналіз технологій роботи, діагностичних і профілактичних методик	4,4	4,0	3	2
6.	Вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду практичної діяльності	4,7	4,0	2	2
7.	Дослідження умов, факторів, обставин, які спричиняють зародження, формування й ускладнення поведінкових девіацій	4,8	4,9	1	1

Тобто, більшу результативність має безпосередня робота, що стосується аналізу ситуації конкретної людини та явища. Хоч ігнорувати іншими формами й методами на варто, оскільки в загальному вони складають основу дослідження. Проведення профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи у межах реалізації програм дозволило визначити умови ефективності такої роботи. На основі аналізу, співставлення технологій роботи (Рис. 2), що стосувалися диференційовано асоціальної, аутоагресивної, протиправної поведінки вироблено узагальнено умови впровадження таких технологій:

1) алгоритм технології повинен мати структуру: характеристика виду девіацій та визначення актуальності – етапи (діагностика і профілактика або діагностика, корекція, реабілітація) – форми й методи – принципи роботи – форми взаємодії з іншими суб'єктами профілактики – умови;

2) діагностика, експертна оцінка мають періодично повторюватися;

3) як технології попередження, так і технології подолання поведінкових девіацій, повинні містити етап профілактики, оскільки роботу варто проводити і в суміжних сферах виникнення можливих ризиків;

4) у процесі впровадження технологій можливе переривання та зміна роботи на основі виявлених фактів, а також зміна етапності, структури самої технології;

5) профілактика, корекція, реабілітація – етапи загальної технології, однак кожен із цих етапів також має свою власну складну структуру та специфіку впровадження;

6) кожна технологія володіє унікальністю й неповторністю вихідних умов та процесами, що її супроводжують;

7) найбільшої обережності вимагає визначення результативності роботи, оскільки часто мають місце віддалені ефекти.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Діяльність науково-дослідної лабораторії можна визначити як науково-дослідну, теоретико-методичну, практичну:

- теоретичні положення, методичні розробки, результати дослідження можуть бути використані у діяльності інших структур, для підвищення кваліфікації фахівців галузі;

- розроблені технології профілактики асоціальної, аутоагресивної, протиправної поведінки дівчат можуть упроваджуватися у профілактичну діяльність навчальних закладів, служб у справах дітей, соціальних служб, структур освіти і науки, ювенальної поліції, громадських дитячих і молодіжних організацій;

- практичне значення дослідження полягає і в методичному забезпеченні та організації профілактики девіантної поведінки, розробці, впровадженні та у впорядкуванні діагностико-профілактичного інструментарію, вдосконаленні взаємодії закладів, установ, організацій профілактичного спрямування діяльності для покращення профілактичного процесу.

Згідно висновків суб'єктів профілактики, залучених виконання регіональних програм, їх рекомендовано впроваджувати в інші регіони країни. Апробований, розроблений лабораторією діагностико-профілактичний інструментарій визначено афективним, про що засвідчують результати роботи. Однак, динамічність суспільного розвитку вимагає постійної роботи над інструментарієм, умовами впровадження й удосконалення діагностико-профілактичної роботи в діяльності самої науково-дослідної лабораторії, інших закладів, установ, організацій, дотичних до процесу наукового дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Джонсон, А. Г. (2003). *Тлумачний словник з соціології* / пер. з англ. Я. Воробель. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Лавриченко, Н. М. (2006). *Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи*. (Дис. ... д-ра пед. наук). Київ: Інститут педагогіки НАПН України.
- Парфанович, І. І. (2009). *Комплекс діагностичних методик для визначення детермінант девіантної поведінки*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка.
- Парфанович, І. І. (2014). *Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл*. (Дис. ... д-ра пед. наук). Київ: Інститут проблем виховання НАПН України.
- Hubersky, L. & Zhylynska, O. (2021). Science in the modern world: from value to complexity. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*, 18, 53–61. <https://doi.org/10.31392/iscs.2021.18.053UDC001:316.422.44:159.955>
- Muchanga, M. & Chalawila, I. (2022). Challenges Experienced By Postgraduate Candidates in the Application of Conceptual Frameworks in Scientific Research. *International Journal of Scientific Research and Management*, 10(02), 2174–2183. <https://doi.org/10.18535/ijserm/v10i2.el02>

REFERENCES

- Dzhonson, A. H. (2003). *Tlumachnyi slovnyk z sotsiologhii* [Explanatory dictionary of sociology]. Lviv: Lviv Ivan Franko National University. [in Ukrainian].
- Lavrychenko, N. M. (2006). *Pedahohichni osnovy sotsializatsii uchnivskoi molodi v krainakh Zakhidnoi Yevropy* [Pedagogical foundations of socialization of student youth in the countries of Western Europe] (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Parfanovych, I. I. (2009). *Kompleks diahnostychnykh metodyk dlia vyznachennia determinant deviantnoi povedinky* [Complex of diagnostic techniques for determining determinants deviant behavior]. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University [in Ukrainian].
- Parfanovych, I. I. (2014). *Teoretyko-metodychni zasady profilaktyky deviantnoi povedinky divchat zahalnoosvitnikh shkil* [Theoretical and methodological principles of deviant prevention behavior of secondary school girls]] (Thesis for a Degree Doctor of Pedagogical Sciences). Institute of Problems on Education NAES of Ukrainy. [in Ukrainian].
- Hubersky, L. & Zhylynska, O. (2021). Science in the modern world: from value to complexity. *Mizhdystsyplinarni doslidzhennia skladnykh system* [Interdisciplinary studies of complex systems], 8, 53–61. <https://doi.org/10.31392/iscs.2021.18.053UDC001:316.422.44:159.955> [in Ukrainian].
- Muchanga, M. & Chalawila, I. (2022). Challenges Experienced By Postgraduate Candidates in the Application of Conceptual Frameworks in Scientific Research. *International Journal of Scientific Research and Management*, 10(02), 2174–2183. <https://doi.org/10.18535/ijserm/v10i2.el02>

Парфанович Іванна Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри соціальної роботи та менеджменту
соціокультурної діяльності Тернопільського
національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка,
<https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>
e-mail: parfanovich@ukr.net

Parfanovych Ivanna Ivanivna,
Doctor of Pedagogy, Professor,
Professor of the Department of Social Work
and Management of Socio-cultural
Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University,
<https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>
e-mail: parfanovich@ukr.net

